

«БИРЛИК» ТАШКИЛОТИИНИНГ АЪЗОЛАРИ ХАКИДА

«Бирлик» ташкилоти эски шаҳардаги босмаҳона биносида катта умумий йигилишда ташкил этилган эди. Йигилишда 300 дан ортиқ маҳаллий коммунистлар, шўро ходимлари ва тараккийпарварлар (жадидлар) катнашди. Қарийб уларнинг ҳаммаси ташкилотга аъзо бўлиб ёзилади. Менимча, «Иттиходи тараккий» аъзоларининг ҳаммаси бўлмаса-да, кўпчилиги «Бирлик»га аъзо бўлади. Шунингдек, ўша даврдаги коммунист ва шўро ходимларининг кўпчилиги «Бирлик»нинг аъзоси бўлган эди. Ҳозир уларнинг номлари эсимда йўқ.

«МИЛЛИЙ ИТТИХОД»НИНГ АЪЗОЛАРИ ХАКИДА

«Миллий иттиход» бошлиқлари «Иттиходи тараккий»нинг ҳамма аъзоларини ва 8-қурултойдаги миллий гуруҳ делегатлари (унда «Миллий гуруҳ» номини олганлар)нинг ҳаммасини ташкилотнинг аъзоси деб ҳисоблайди. Ҳозир мен булардан ташқари ташкилотга янгитдан кимларни қабул қилганлигини айта олмайман. Эҳтимол Садриддинхон Обидхўжа, Мансурхўжа, Каюмхўжа, Юсуфбек, Асадулла ва бошқаларни ташкилотга олиб қирган бўлиши мумкин, Ташкилот иш олиб боришда аъзо бўлганлардан ҳам фойдаланган.

1930 йил 15 май

ШАРҚ БЎЛИМИ ЎРТ. АГИДУЛИНГА (НУСХАСИ ЎРТ. КОРОТСКИЙ ВА МОСКВАДАН КЕЛГАН ЎРТОҚКА)

Махбус Мунаввар Кори Рашидхоновдан АРИЗА

Ҳозирги пайтда мен ҳамма ҳуқуқлардан маҳрумман ва бир кишилик (камера) дамман. Менга энг катта жиноятчилар ҳам фойдалана оладиган хожатхона ҳам ман этилган. Бунга сабаб мен берган кўрсатмаларга ишонмаслик бўлса керак. Мен касал бўлиб ва қувватсизланиб қолган бўлсам-да, олти ойдан бери бошқаларга ўхшаб ўз айбини яшириб сизни ва ўзимни қийнамай, ҳаммасини батафсил баён этмоқдаман. Бунинг учун сиздан раҳмат олиш ўрнига, бир кишиликда азобланмоқдаман.

Бу ариза билан сизга Тошкент ва Намангандаги ташкилотлар ҳақидаги сўнги маълумотларни маълум қилмоқчиман. Балким, сиз бу ёзувларга ҳам ишонмай, уларни нотўғри деб, менинг махбуслик ҳуқуқларимни янада чеклаб қўярсиз. Иложим қанча, тутқинликдаман, ҳеч нима қила олмайман, Сизнинг олдингизда хатто пашшанинг қучига ҳам эга эмасман. Агар биргина бармогингиз билан боссангиз ўлимим аниқ. Шу ҳолатимни била туриб, мен сизга ёлгон кўрсатма беришим мумкинми? Ёки, ўлимдан кўрққаным учинми? Йўқ, мен бундай ҳаётдан ўлимни афзал қўраман, ҳар бир дақиқа ўлимга тайёрман. Аммо ҳозир мендан ўлим ҳам қочмоқда. Ўзимни оқлаш учун нотўғри кўрсатма бериб, сиёсий бошқармани алдамоқчиманми? Йўқ, албатта. Мен Сиёсий бошқармани

алдаб бўлмаслигини, хар бир ёлгон мени янада боткокка ботиришини яхши биламан. Бу ерда ўтирган наманганлик ўртоқлар «Бизнинг хамма сирни биринчи бўлиб у очиб қўйди» деб менга карши тишларини чархлаб турибди...» Балким, менинг кўрсатмаларимни дўстларим нотўгри деб исботлашга уринаётгандир. Улар баъзи бир, агар имконияти бўлса, ўзларини саклаб қолиш учун айбнинг хаммасини менга юклашдан хам тоймайди. Шунинг учун менинг олдимда факат биргина йўл бор, у хам бўлса, бошимни Сиёсий бошкарманинг остонасига қўйиб, килган ишларимнинг ва билганларимнинг хаммасини айтиб бериш ва ундан менинг эски обрўларимни хисобга олмаган холда Тошкент ва Наманган ишларини хар томонлама текшириб қўришни илтимос қилиш. Ишончим комилки, мен учун бундан бошка йўл йўқ. Мен Сиёсий бошкарма кўрсатмасига кўра, агар бу умумий сиёсат бўлса, қурбон бўлишга тайёрман. Менимча, Сиёсий бошкарманинг максоди мен каби бир неча махаллий зиёлиларни йўқ қилишдангина иборат эмас, балки Тошкент ва Наманган ташкилотларининг хакикий хулк-атворини аниклаш бўлса керак. Мен ўзимнинг сўнги «ёзувларим»нинг хар бир жумласи тўгри ва самимийлигига жавоб бераман...

Бу ёзишма билан мен ўзимнинг ташкилотчилик фаолиятимни яшириб, Наманган ва Тошкентдаги ташкилотлар ишида иштирок этганлигимни сизга маълум қилмокчи эмасман.

Хакикатан хам мен ташкилотчилик билан машгул бўлганман. Мен доим барча махаллий зиёлиларни бир ташкилот байроги остида бирлаштириш, хамма орган ва ташкилотларда иш юритишни махаллий тилда олиб бориш ва шу йўл билан уларда ишловчи оврупаликларни хам махаллий тилда гапириш ва ёзишга мажбур қилиш, шунингдек, буюк рус миллатчиларига карши курашиш дарди хаёли билан яшадим...

Хозир мен сизнинг қўлингизда туткинликдаман, агар ўлдирмокчи бўлсангиз, мана сизга менинг бошим...

Менинг шахсий хаётимга келсак, мен энг камбагал оиладан чикиб, бутун хаётимни халк маорифига, унинг бахт-саодатига багишлаб жамоат арбоби бўлдим. Хеч қачон мени пул, бойлик ва мансаб кизиктирмаган. Онгли равишда хеч қачон жиноят ва айб иш қилган эмасман. Хамиша камбагаллик ва оддий хаёт билан каноатланганман. Хатто ўзимнинг биргина шахсий уйимни хам ярмини халк фойдасига маданий мақсад учун хадя қилганман. Хозир унда 1 май номли мактаб жойлашган. 20-йилларнинг ўрталаригача Туркистоннинг дастлабки инкилобчиларидан бири бўлиб хисобланар эдим. Йигирманчи йилда Рискуловчилар гурухига кирдим ва шу билан аксилинкилоб «боткоги»га ботдим. Ўша вақтларда мен билан бирга ишлаганларнинг баъзи бировлари ўз айбини чинакам афсусланиш, бошқалари эса, хоинлик билан пул ва амалга сотилиш эвазига ўзларини оқлаб олди. Мен ўша пайтларда фирка олиб борган сиёсатнинг маълум қисмига қўшила олмас эдим, шунинг учун виждоним менга икки юзламачилик қилишга йўл қўймади, 1930 йил 14 июнь

Бизлар айникса, миллий чегараланиш ўтказилгандан кейин пировард мақсадимиз — буржуа-демократик Ўзбекистонни барпо этишни амалга ошириш умидида ўз фаолиятимизда асосан қуйидаги уч ҳолатни хисобга олган эдик:

1. Оммада миллий рухни ривожлантириш ва мустахамлаш.
2. Шўро ҳукумати томонидан қўтарилган шўро аппаратини махаллийлаштириш хақидаги

шиордан фойдаланиб, аста-секинлик билан шўро аппаратини, унга миллий кайфиятдаги кишиларни жойлаштириш йўли билан кўлга олиш.

3. Мухожирлар билан алокани ташкил этиш, мухожирлар ва уларнинг оилаларига (шунингдек, аксил- шўравий фаолиятда жабрланганларга ҳам) ёрдам бериш. Бизлар ўз фаолиятимизни бу кўрсатилган вазифаларга қаратишда, шўро ҳокимиятининг Оврупо буржуазияси билан тўқнашувда муқаррар равишда халокатга учрашини назарда тутдик. Бизлар унинг (шўро ҳокимиятининг) йўқ қилинишига ишондик ва бунга тайёргарлик кўришга, шўро ҳокимияти халокати юз берганда ҳокимиятни кўлга олишга тайёр туришга қарор қилдик. Бизлар ўз ҳисобимизда шу ҳолатни ҳам назарда тутдикки, шўро ҳокимияти ва комфирка жаҳон буржуазияси сиқувига бардош беролмай, аста-секинлик билан ўз нуқтаи назаридан, меньшевиклар томон қайтишга мажбур бўлади ва охир-оқибатда халокатга учрайди, деб ишондик. Шу ерда, менимча, Убайдулла Хўжаев баёотини мисол тариқасида қелтириш ортиқчалик қилмайди. У шўро ҳокимияти ўзининг биринчи ўн йиллигига бормасданок, албатта Оврупо буржуазияси билан тўқнашувда халок бўлади, агар биринчи ўн йилликда у харбий тўқнашувга дучор бўлмаса, ахвол анча кийинлашади, деб айтган эди.

Юкорида кўрсатилган уч асосий ҳолат ўша Шохабундин эшоннинг уйида бўлиб ўтган йигилишда биз тузмокчи бўлган аксилинкилобий ташкилот ва унда тузилган Марказий Кўмита ишининг мазмунини ташкил этиши керак эди. Ташкилотнинг номи масаласи ўшанда очик қолдирилади.

Чегараланиш миллатчилик майлларининг кучайишига туртки бўлди. Бизлар миллатчиликнинг ўсишини ҳамма жаҳаларда — оммада ҳам, матбуотда ҳам адабиётда ҳам, ижтимоий ҳаётнинг ҳамма соҳасида қузатиб турдик. Бу ҳолатдан бизлар миллийликни [53] ривожлантириш ва мустаҳкамлаш учун фойдаланишга азму қарор қилган эдик.

Комфирка ва шўро ҳокимиятининг ич-ичидан айнаб кетиши ва харбий мағлубият туфайли ўлимга маҳкумлигини ҳисобга олган ҳолда, биз ўзимиз белгилаган вазифаларни рўёбга чиқариш учун амалий ишга киришдик.

Миллий гоё, миллий руҳни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш соҳасидаги тарғибот ишларини олиб бориш коммунистик кадрларнинг (савияси) паст бўлганлиги сабабли осон қўчди. Тошкентдаги газета ва журналларнинг редакцияларида ҳамда адабиётда Гоzi Юнус, Жулқунбой, Санжар, Элбек каби миллий зиёлилар катта рол ўйнаши билан бирга, салмокш таъсирга эга эдилар. Ўзбекистоннинг бошқа вилоятларида ҳам ахвол шундай эди. Гапнинг қисқаси, матбуотда миллий таъсир коммунистик таъсирдан қучли эди. Масалан, чегараланишдан кейинги дастлабки даврдаги миллий матбуот аҳоли тўғрисида аниқ ва тўғри тасаввурга эга бўлиш учун маҳаллийлаштириш масаласи соҳасидаги газета мақолалари билан танишишнинг ўзи қифоя. Гоzi Юнус очикдан-очик ёзса, бошқалар ўз миллий гоёларини инкилобий сўзлар остига олган ҳолда, эҳтиётлик билан ёзади.

Чўлпондан ташқари, миллий руҳдаги ёзувчилардан Элбек, Фитрат ва бошқаларни кўрсатиш мумкин (масалан, Фитратнинг «Турк ўғли» мактабларда «Байнал- милал» ўрнида ашула қилиб айтиларди).

Миллийлик руҳи иложи борича бадиий адабиёт ва дарсликларга, шу жумладан, ўзбек тили ва адабиёт дарслигига сингдирилишга ҳаракат қилинди. Мисол тариқасида мен, Шорасул Зуннун ва Каюм Рамазоний томонидан тузилган ўзбек тили дарслигини

кўрсатишим мумкин. Унинг тўртинчи қисми мусодара қилинган, олдинги уч қисми эса ўзгартиришлар билан қайта чоп этилган. Шорасул Зуннуннинг грамматикаси («Тил қоидалари»)да Чўлпоннинг хали эълон қилинмаган, даврдан нолувчи шеърдан парча ҳам бор эди...

«МАХАЛЛИЙЛАШТИРИШ» СОХАСИДАГИ ИШ ХУСУСИДА

...(Шўро ҳукумати) аппаратида ишлайдиган кишиларни тайёрлаш ва улар орқали аппаратни кўлга олишга қарор қилинган эди. Бунинг учун бизлар шўро ҳукуматининг маҳаллийлаштириш тўғрисидаги шioriдан кенг фойдаланишга келишиб олдик. «Миллий истиклол» училигини тузиб, унинг фаолиятини маҳаллийлаштириш масаласига йўналтиришга жиддий эътибор берилди. Бу мақсад учун «Учлик»нинг бири маҳаллийлаштириш комиссиясига яқин туриши, бошқаси редакцияда ишлаши ёки унга яқин бўлиши, учинчиси эса муассасалар билан алоқада бўлиши ва бизнинг кишилар учун хизмат қилиши керак эди...

Бир вақтлар маҳаллийлаштириш соҳасидаги комиссияни бизнинг одамимиз Али Расулов бошқарган.

1930 йил 18 июль

Толибжон Мусобоев ҳам Нажмитдин Шераҳмадбоев каби «Иттиҳоди тараккий»нинг фаолларидан бўлган. У Саидносир Миржалилов ва Али Расуловлар билан биргаликда 1922, 1923 йилларда «М. И.» («Миллий ит- тиход») ишларида фаоллик кўрсатади. Мен Мухитдинов орқали Бухородан олинган 100 ёки 200 тилло тангани Саидносир (Миржалилов) ва Толибжон (Мусобоев)га берган эдим.

«Иттиҳоди тараккий»нинг фаол аъзолари қуйидаги кишилар бўлган: Саъдулла Хўжа, мен, Саидақрам (Саидазимбоев), Рамзетдин, Отахон (Назирхўжаев), Толибжон Мусобоев ва бошқалар. Энг муҳим йигилиш- ларда бу фаолларнинг ҳаммаси катнашар эди.

1930 йил 23 июль

Биз миллатчилар икки гуруҳга бўлинар эдик. Би- ринчи гуруҳ бу Ўзбекистондаги миллий ҳаракат йўлбош- чиларидан иборат бўлиб, «Иттиҳод ва тараккий» ва «Миллий иттиҳод» каби аксилинкилобий ташкилотларни бошқаради. Бу гуруҳга мен Мунаввар Кори, Убайдулла Хўжаев, Саъдулла Турсунхўжаев, Файзулла Хўжаев (у ташкилотнинг Тошкент бўлимида иштирок этган), Саидақрам Саидазимбоев, Отахон Назирхўжаев, Саидносир Миржалилов, Али Расулов, Толибжон Мусобоев, Миён Бузрукни киритиш мумкин.

Булар кексаларнинг Тошкент гуруҳи бўлиб, босмачилик даврида, 1921 йилда босмачилар

билан алокада бўлади (босмачиларга Тангиркул Хўжа, Усмонхўжа Тошхўжаев ва Обидхўжа Саидовлар юборилган).

1924 йилда бу гуруҳ бошликлари (Мен, Саидносир Миржалилов, Убайдулла Хўжаев) ўзларининг аксил инкилобий фаолияти учун шўро ҳукуматидан жабрланганлар, шунингдек, хорижга кочиб кетганлар ва уларнинг оила аъзоларига ёрдам бериш масаласида икки ёки уч марта йигилиб, маслаҳат килди.

Биринчи навбатда факат жабрланган (сургун қилинган) ва кочокларнинг оилаларига ёрдам беришга қарор қилинди. Шу ернинг ўзида йигилганлардан пул йигиб олиниб, Саидносир Миржалиловга «Туркистон» ўртоклик ширкатида саклаш учун берилди. Бу йигилишларда иккинчи гуруҳдан ҳам кишилар катнашган эди. Охиригида иккинчи гуруҳга учлик сайланади. Улар йигилган пулларни ишлатиш ва шўро апаратини миллийлаштириш соҳасида иш олиб бориши керак эди. Учликка Зоҳир (Захириддин) Аглям, Шаҳобитдин ва Эргаш кирди.

Шундан сўнг миллатчиларнинг биринчи гуруҳи (1924—1925 йилларда) ҳеч қандай ташкилий фаолият кўрсатаолмади...

Миллатчиларнинг иккинчи гуруҳи: Салимхон Тил- лахонов, Лазиз Азиззода, Обидхўжа Саидов, Тангрикулхўжа, Шаҳобитдин, Эргаш, Мансурхўжа Саидов, бир сўз билан айтганда, аксилинкилобий «Миллий иттиҳод» фаолиятида фаол иштирок этади.

Бу гуруҳдан Салимхон Тиллахонов, Лазиз Азиззода, Асадулла 1925 йилда ҳам уюшган фаолият билан банд бўлдилар. Мен уларга ГПУ олдида фош бўлиб қолишларини назарда тутиб, С. Тиллахонов орқали ўзларини уюшган фаолиятдан четда тутишларини ва ташкилотга раҳбарликни ГПУга маълум бўлмаган янгитдан тузилган учликка, яъни учинчи гуруҳга топширишни маслаҳат бердим. Бу учинчи гуруҳга Гулом Икромов, Мирхалил Каримов, Илхом Исломов, Абдулқосим Зиябоев, умуман «Миллий истиклол» ташкилотининг Тошкент бўлими аъзоларини киритиш мумкин.

тамом